

BOEKBESPREKING

PROF. DR. F. M. TH. BÖHL, *De Psalmen*, I, 1946; 1947; J. B. Wolters' Uitgevers-maatschappij N.V., Groningen (serie Tekst en Uitleg).

Die boeke van die Ou Testament wat die meeste gelees word, is ongetwyfeld Genesis en Psalms. Genesis omdat dit die oerbeeld van alle tye gee; Psalms omdat alle tye daarin hul hede vind. Hierdie twee boeke is dan ook gewoonlik die toetstene waarna 'n Bybelkommentaar beoordeel word.

Medewerkers sowel as gebruikers van die Serie Tekst en Uitleg mag hulle dan ook gelukkig prys dat die behandeling van hierdie twee Bybelboeke in die bekwame en eerbiedige hande van die Leidse hoogleraar in die Assiriologie gelê is. Want Böhl besit soos min ander geleerdes op die wêreld die gawe om letterkundige juisheid aan teologiese waarheid te paar, historiese speursin met vrome skroomvalligheid te verbind.

Böhl se Genesis het in die jaar 1923 verskyn. Dit was die eerste deeltjie van die Ou Testamentiese reeks van Tekst en Uitleg; daar had geen betere wegbereider kan wees nie. Die merkwaardig groot belangstelling wat die serie in Holland geniet het, en die bekendheid en gesag, wat dit in die buiteland gekry het, is in nie geringe mate aan hierdie eerste bydrae van Böhl te danke. Ook was dit 'n voorbeeld vir die jongere medewerkers aan die serie; die resensent onthou nog goed hoe hy, toe hy kort na sy eerste wetenskaplike publikasie uitgenooi is om Esra en Nehemia in hierdie serie te bearbei, hom op daardie werk voorberei het deur eers 'n grondige studie te maak van die metode wat Böhl in sy Genesis gevolg het.

En nou lê, 'n kwart eeu na Genesis, twee van die drie dele Psalms voor ons. Daar is lank na uitgesien. Die meeste kommentareereekse gee Psalms as een van die eerste verskynende dele; Tekst en Uitleg amper as die laaste. Die leser, wat vroeër sy ongeduld moeilik kon bedwing, sal nou vir die laat verskyning van Psalms dankbaar wees: ons het die rype vrug van die studie van 'n hele generasie ontvang. In hierdie deeltjies kry ons die sintese van wat waardevol en belangrik was in die ondersoek sinds 1918; op tal van punte word nuwe lig gewerp deur

vergeelyking met Babiloniese gegewens, aan niemand beter bekend as juis aan Böhl: dikwels word riglyne aangegee wat die ondersoek in die toekoms sal kan volg.

Mens kan dan ook veilig reken, dat hierdie Psalmkommentaar tientalle jare lank die ondersoek sal bly beheers. Wat die werk van VALETON (1902) oor die Psalms vir die vorige generasie beteken het, kan Böhl se werk vir ons word. Lank het geen ernstige predikant in Nederland dit gewaag, om oor 'n teks uit Psalms te preek sonder om na te sien wat Valeton daarvoor skrywe; netso kan ons nou ons Afrikaanse ampsbroeders dringend aanraai, om Böhl te bestudeer voor hulle die pen op die papier set.

'n Inleiding van 35 bladsye gee ons 'n uitvoerige oriëntasie in hierdie veelsydige Bybelboek. Ons stip hier maar net 'n paar punte aan:

Die bekende kontroverse, of ons die „ek” van die psalms moet opvat as 'n individu of as 'n kollektiewe grootheid, word deur Böhl harmonies opgelos deur aan te neem, dat in baie van die liedere die koning aan die woord is; die koning is 'n afsonderlike persoonlikheid, maar hy spreek uit naam van die gehele volk, en sy lot is meer as die lot van 'n enkeling, dit verteenwoordig en bepaal die lewe van die hele volk.

Hiermede hang natuurlik saam dat Böhl 'n voorstander is van die vroeë datering van die Psalms. Die psalms wat in hierdie twee dele behandel is (1-89) word deur die kommentator amper almal as vooreksilies beskou. Anders as die Antiocheense skool en as Calvijn wil Böhl nie aanneem dat in ons Psalmboek liedere uit die tydvak van die Makkabeë voorkom nie. Na 350 v.Chr. is geen nuwe psalms meer aan die bundel toegevoeg nie. Die argument wat vir hierdie opvatting gegee word op p. 33 en 34 lyk heeltemal oortuigend.

Anderkant bring die voorstelling, dat die koning die spreker van baie psalms is, ook saam dat die verband tussen die psalms en die liturgie in die tempel aanmerklik groter moet wees as wat die vorige generasie aangeneem het. Böhl se uitleg word in aansienlike mate beheers deur hierdie insig. Dit verlei hom egter nie tot eensydigheid nie. In die twintig jaar dat hy hom, sinds die verskyning van sy „*Nieuwjaarsfeest en Koningsdag in Babel en Israel*” (1927)” met hierdie sake besig gehou het, het hy die probleem van al kante kan bekyk. Veral in die Uitleg kom duidelik uit dat, al is die koning die spreker van die psalms, nie al die psalms darem oorspronklik vir die koning en sy rol in die liturgie gedig hoef te wees nie (vgl. b.v. dl. I, p. 107).

Wanneer aldus die psalms in hoofsaak met die koningsritueel in verband gebring word, lê 'n volgende vraag voor die hand: Aan watter konings uit Israels geskiedenis moet ons dink? Böhl konsentreer die

psalms vir die grootste gedeelte rondom die figure van Dawid en Hiskia. Wat David betref is hy, in ooreenstemming met die tradisie, sowel in die opskrifte van baie psalms as ook in die historiese boeke van die O.T., van mening dat daar heelwat psalms van hom afkomstig moet wees; egter hou hy dit vir onmoontlik om met stelligheid te sê, watter psalms die persoonlike werk van die „lieflike in die sange van Israel” is. Sy opvatting van Hiskia as versamelaar en as selfstandige digter steun op Spr. 25:1 en Jes. 38:9-20. Reeds deur vroeëre kommentatore is Ps. 48, ook wel Ps. 46, in verband gebring met die beleg van Jerusalem deur Sanherib in 701. Böhl ag dit moontlik dat daarop ook gesin speel word in Ps. 9, 10, 11, 34, 35, 52, 53, 54, 76.

Dis egter na die mening van die resesent die vraag of die gebeurtenisse van die jaar 701 by die tydgenote in Jerusalem so ’n geesdrif gewek het. Jes. 1, wat toestande onmiddellik na die vertrek van Sanherib skilder, gee ’n heel ander beeld. Die juigtoon oor die verlossing ontbreek daar. Dit is volop teenwoordig in Jes. 36, 37, vgl. II Kon. 18, 19, maar daardie berig is amper ’n eeu na die gebeurtenisse opgestel. Die beperking van die ryk van die Dawidiede tot die stadsgebied van Jerusalem was seker geen rede tot feesbetoon nie. Dit sou die moeite werd wees om die gebeurtenisse, en veral die indruk wat hulle in die Israelitiese literatuur nagelaat het, opnuut te ondersoek.

Voorlopig bly dit ’n haglike onderneming om bepaalde konings met bepaalde psalms te verbind. Ons moet nooit vergeet dat die Ou Testamentiese literatuur ons die geskiedenis onder ’n baie spesiale aspek vertoon; dis moontlik dat konings, wat amper heeltemal in die duister van onbekendheid of ongunstige oordeel gebly het, in werklikheid in die kulturele ontwikkeling van Juda ’n belangrike rol gespeel het. En miskien moet ons nog meer as wat Böhl doen rekening hou met die moontlikheid dat Jerusalem se voor-Israelitiese liturgie in die tempelkultus aangehou is. Die koning kan ook een uit die reeks van Melgisedek of Adonisedek wees.

Die psalms van die eerste boek (2-41) word deur Böhl in hoofsaak verbind met die najaarsfees. Terwyl hy grote reserwes hou teenoor *Mowinkel* se rekonstruksie van hierdie „troonsbeklimmingsfees van Jahwe”, neem hy tog wel aan dat ’n reeks van psalms saamhang met dié plegtighede, waarvan die ritueel van Versoendag, Loofhuttefees en Nuwejaarsfees slegs ’n onderdeel was. Hierby is dit nie altyd duidelik nie of Böhl dink aan jaarlikse herhaalde plegtighede of aan feeste wat net by die troonsbestyging van ’n nuwe koning gevier is. Soos uit ’n opstel elders in hierdie aflewering van die *Herv. Teol. Studies* kan blyk, dink die resesent liever aan die laaste moontlikheid, altans by psalms soos 2, 20 en 21.

Die gedagte, dat die psalms in die eerste plek bedoeld is as liedere wat hul plek in die kultus het, is ook van betekenis vir die vertaling wat Böhl bied. Die tegnies-digterlike vorm het daarby baie aandag geniet. Böhl het 'n fyne oor vir die ritme van die Hebreeuse poësie. Hy probeer gelukkig nie om dit oor te dra op sy Nederlandse vertaling nie; die gees van die twee tale is so verskillend, dat wat in die Hebreeus natuurlik klink, in die Nederlandse besonder gewronge sou lyk. Die totaal verskillende verdeling van die klemtoon oor woord en sin laat enige poging, om die psalms in die metrum van die oorspronklike te vertaal, altans in die Germaanse tale misluk. Maar Böhl hou by sy vertaling ten volle rekening met die hulp, wat die ondersoek van die ritme kan bied aan die deurvorsing van die betekenis van die teks, en sy vertaling benader op ongedwonge manier tog wel iets van die algemene ritme van die origineel.

Nuut is by Böhl in die besonder die konsekwensie waarmee die strofiese indeling van al die psalms deurgevoer is. Ook ouere geleerdes, soos KITTEL in sy kommentaar, het hier en daar stofes onderskei, maar Böhl doen dit die hele boek deur. Dit gee aan sy vertaling 'n besondere oorsigtelikheid, en dra baie by tot die bekoorlikheid van die geheel. Daardeur is die vertaling van Böhl baie leesbaarder as die gewone oorsetting in Afrikaans of Nederlands. Die indeling in stofes laat die leser baie beter die inhoud van die onderdele bewus word.

Die sistematiese indeling in stofes bring egter 'n reeks van nuwe vraagstukke aan die orde. Die eerste is wel die vraag na die lengte van 'n strofe. Böhl werk hoofsaaklik met stofes van vier of ses half-reëls. Dit is egter die vraag, of dié psalms en ander poetiese dele van die Bybel, waarin 'n keervers voorkom, nie bewys dat die strofe gewoonlik 'n grotere omvang gehad het nie. Dit word ook bedenklik as bv. in Ps. 49 die stofes-indeling nie harmoniëer met die terugkeer van die refrein nie. Egter moet dit aan Böhl toegegee word dat die teks vaak 'n bietjie slordig met die keervers omspring, dit partymaal weglaat of op 'n verkeerde plek inbring, sodat die aanwesigheid van 'n keervers seker geen volstrekte outoriteit in sake die stofes-indeling het nie.

Die tweede vraag wat opkom betref die ooreenkoms in ritme tussen die verskillende stofes. Het al die stofes dieselfde aantal reëls? Böhl neem dit nie aan nie; dit sou ook tot eindelose tekstkritiese operasies voer. Maar as, soos gewoonlik aangeneem word, 'n reeks van onverstaanbare woorde in die opskrifte aanduiding van die sangwysies is, dan is dit moeilik om te verstaan hoe stofes van verskillende bou op een en dieselfde wysie gesing kan word. Selfs die opsigself baie onwaarskynlike gedagte dat die wysie nie die wysie van die strofe, maar van elke afsonderlike versreël is, gee geen oplossing nie: want nie maar net die aantal nie ook die lengte van die reëls is verskillend.

Daarmee het ons 'n derde vraag aangeroer: kan binnekant die strofe die ritme verander? Omdat die strofe by Böhl gewoonlik baie kort is, kom die verskynsel by hom selde voor; maar hy aanvaar dit dan ook (sien bv. sy vertaling van Ps. 42:2-4). Dit alles gee Böhl die geleentheid om te vertaal sonder grote tekskritiese operasies. Die oorgrote meerderheid van sy lesers sal hom daar dankbaar voor wees. Daar is min dinge so irriterend as om 'n teks, wat moeilikhede aan die verklaarder sou kan besorg, langs literair-kritiese weg verwyder te sien. Dis ook seker dat die meerderheid van ons konjunktore slae in die lug is; tog is die teks van die Psalms in party gevalle minder seker as wat Böhl se vertaling ons sou laat dink. In die Uitleg wys hy daar trouwens herhaaldelik op.

Voor ons van die vertaling afstap, moet ons hier 'n woord van opregte bewondering uitspreek vir die pragtige Nederlands, wat Böhl hier gebruik. Heelwat Neerlandici kan hom dit beny. Die soepelheid van konstruksies, die rykdom van taal, die nimmer vermoeiende ritme is inderdaad voorbeeldig.

Oor die algemeen gee die skrywer in sy uitleg nie 'n bespreking van vers na vers nie, maar meer 'n oorsig van die gang van die gedagte. Dit het die groot voordeel, dat mens die uitleg kan lees sonder om voortdurend terug te blaai na die vertaling. Miskien sal egter 'n gebruiker, wat by sy Bybellektuur op 'n moeilike teks gestuit het, wel nou en dan teleurgestel wees as hy daardie afsonderlike teks in die uitleg opslaan (sien bv. op p. 142 van dl. II die uitlegging van Ps. 79:8-10). Maar so word hy gedwing om die hele beskouing van die psalm deur Böhl te volg, en in daardie geheel vind gewoonlik die onderdeel van self sy natuurlike verklaring.

Die uitleg word verlewendig deur 'n reeks van sitate uit die ryke skat van literatuur wat die skrywer hom in die loop van sy lewe eie gemaak het. Daarby kom die godsdienstige poësie van alle eeue en lande ter sprake, van die Babiloniese af tot die hedendaagse westerse toe. Die Afrikaanse leser, wat met trots hier sowel die Afrikaanse Bybelvertaling as die Psalmberyming herhaaldelik gesitêr sal vind, kan aan die ander kant hier ook kennis maak met de Friese psalmvertaling van dr. Wumkes. 'n Meesterstuk van fyngevoelige kombinasie is die manier waarop Böhl die lied van Paul Gerhard (in die Nederlandse vertaling „Beveel gerust uw wegen”) gebruik ter karakterisering van die onderdele van Ps. 37.

Dit alles bewys reeds, hoe Böhl by sy verklaring van die psalms nie by die bloot literêr historiese interpretasie bly staan nie. In dieselfde rigting wys ook die baie aanhalings uit en verwysings na die Nuwe Testament. Sonder dat die skrywer van 'n vooropgesette Christologiese teorie uitgaan, kom hy tog telkens by die Here Jesus as vervulling ook

van hierdie Skrif uit. Ook en veral daarvoor sal die teoloog en die meelewende gemeentelid hom baie dankbaar wees. Die veelvuldige verwysings na die vorm waarin die Christelike gemeente die psalms die beste ken, slaan 'n brug tussen skrywer en lesers, en laat die gebruiker van die werk duideliker beseft dat hy met die skrywer in een geloofsgemeenskap staan. In dié sin is hierdie uitleg 'n kerklike arbeid van die beste soort.

Met die nodige eensydigheid sou ons dus die drie onderdele van hierdie werk as volg kan karakteriseer: Die Inleiding vertoon ons die historikus Böhl wat ons kennis met die skatte van sy wetenskap en besadigde oordeel verryk; die vertaling vervul ons met bewondering vir die literator Böhl wat die gees van die Hebreeus sowel as van die Nederlands op ongeëwenaarde wyse verstaan; die uitleg laat ons die fyngevoelige mens en opregte Christen liefhê.

Ten slotte 'n paar los opmerkings in verband met die uitleg. Die woorde „en al wat hy doen geluk” in Ps. 1:3 hoef nie buite die beeldspraak van die geheel te val nie, vgl. die uitdrukking *'asa(h) peri*. Kan in 4:6 nie beter aan „genoegsame offers” gedink word as aan offers in opregte gesindheid, vgl. ook Joel 2:23? In 5:8 beteken „uw huis” waarskynlik nie die heilige van die tempelgebou nie, maar die hele tempelkompleks, en in die besonder, vergelyk die tweede vershelfte, die voorhof, waar die prostrasie in die rigting van die tempelgebou plaasvind. Dis die oorweging waard, of *'ammim* in 7:9 en elders wel hele „volke” beteken, dan wel betreklik klein groepe, vgl. die uitdrukking „versamel word tot sy volk(e)” en II Kon. 4:13. Die uitlegging van DE BOER van Ps. 8:5 is moeilik verdedigbaar as mens vergelyk Lagis-brief 2:3, 4 en elders.

Die vertaling van *bal* met „enkel” in Ps. 16:2 lyk baie gewaag. Vermoedelik sal tog wel meer konjunktore nodig wees om 'n bevredigende vertaling van die aanhef van hierdie psalm te kry. Die verwerping van SCHMIDT se verklaring van Ps. 17 e.a. word verder op dieselfde bladsy 130 minder volstrek gemaak; ook die resesent is van oordeel dat Schmidt tog wel 'n belangrike gesigspunt aangewys het. Vir die beskouing van die son as vroulike wese (p. 136) kan ook op die Ugarietiese tekste gewys word, waarin die son, *špš*, 'n godin is. Dit is die vermelding waard dat VALETON in 'n vroeë monografie oor Ps. 22 (Utrecht 1888), 'n nog altyd ook om sy stigtelike gedagtes lesenswaardige boekie, die individuele opvatting van die lyder voorgestaan het (vgl. Böhl p. 142).

In teenstelling met p. 144 glo die resesent nie dat in Esra 6:11 die kruisstraf vermeld word nie, vgl. Tekst en Uitleg t.a.p. Dit is moeilik om te glo dat in Ps. 26 'n koning aan die woord is; van hom kan nie gesê word dat hy met anderens aansit nie; die ander mense sit hoogstens met hom aan. Veronderstel Ps. 27:10 'n bepaalde situasie

of is dit nie veeleer 'n voorbeeld van 'n *adunaton*, vgl. Jes. 49:15? Die uitdrukking „'n nuwe lied" in Ps. 33:3 en elders was wel 'n afsonderlike bespreking waard. Volgens die mening van die resensent is dit 'n aanduiding van 'n lied wat gesing word by die troonsbestygingsplegtigheid van 'n nuwe koning.

Die opvatting van MOWINCKEL oor Ps. 42:7, naamlik dat hier gepraat word van doderyk en dode, sou vermelding verdien. Die mening van Böhl, dat die digter gesoek moet word onder die groep van Jer. 43:7, hou te min rekening met die feit dat volgens die psalm die tempel nog staan (43:3, 4). Dat die huwelik by die heiligdom gesluit is (II, p. 74), lyk 'n gewaagde onderstelling. Die „Schilden" van 47:11 is nie die „edelen" nie, maar die konings, vgl. Ps. 84:10, wat beter vertaal kan word: „O God, sien ons skild en aanskou die aangesig van u gesalfde." Teen die opvatting dat in Ps. 51:7 die sonde as 'n erfenis geteken word, kan ernstige besware ingebring word. Die skrywer gee self in sy kommentaar op die volgende vers 'n meer aanneemlike oplossing, naamlik dat ons hier met 'n digterlike hiperbool te doen het: daar is geen oomblik in die menslike bestaan waarin die sonde nie aangewys kan word nie. Ook is daar geen rede om aan te neem dat die digter dink aan sonde wat in besondere mate met die seksuele lewe verbind is nie: anders sou ons moet aanneem dat ook die geboorte 'n sondige daad, in hierdie geval van die moeder, sou wees!

Aangesien die „tent" van 52:7 die heiligdom van Jahwe moet wees (vgl. as teenstelling met hierdie bedreiging die tiende vers), is dit onaanneemlik dat met die „verrader" Sanherib bedoel sou word. Die vloekpsalms vind volgens II, p. 95 hul regverdiging in die feit dat die digter hom rig teen die vyande van God; begryplicher word hulle as ons hulle sien teen die agtergrond van die Israelitiese regsverhoudings: die bidder kan alleen geregverdig word as sy vyande ondergaan; daar is 'n korrelasie tussen die lot van die aangeklaagde en dié van die beskuldiger. 'n Verband tussen Jojagin en Ps. 61 lyk nie baie waarskynlik nie, veral met die oog op vers 8, wat beter van 'n voortgesette as van 'n hernuwde heerskappy verstaan kan word. By 81:6, 85:9 en elders sou 'n korte bespreking van die verskynsel van die kultiese profete van pas gewees het.

Die opmerksame leser sal verstaan dat hierdie los opmerkinge, wat nie veel anders is as aanduidings van ander moontlikhede nie, op geen enkele manier afbreuk doen aan die groot waardering en dankbaarheid wat hierdie voortreflike werk van Böhl by ons opwek nie. As 'n besondere eer vir ons tydskrif mag nog vermeld word dat die derde en laaste deel van die psalms (90-150) in hierdie serie bewerk word deur ons mede-redaksielid Prof. GEMSER.

A. VAN SELMS.

DR. A. VAN SELMS, II *Kronieken*, Serie Tekst en Uitleg, Groningen, Wolters, 1947.

Dis met dankbare vreugde dat ek hierby die verskyning van die tweede deel van die verklaring van *Kronieke* van die hand van Dr. van Selms (sedert Oktober 1947 Professor in the Semitiese Tale aan die Universiteit van Pretoria) aankondig. Die byna voltootde manuskrip is deur die skrywer in my hoede agtergelaat toe hy sy vaderland as vrywilliger gaan dien het in Ned. Oos Indië na die Duitse inval in Mei 1940. In die bange oorlogsjare genadig gespaar, het hy na sy terugkoms begin 1946 met bekwame spoed die werk voltooi. Vir die kwaliteite van die werk in die algemeen verwys ek na my bespreking in „Die Hervormer” van 25 September 1940, bl. 25 waar ek die eerste deel aankondig het. Die teks van die tweede deel van die *Kroniekboek* is vir die Bybelleser aanmerklik aantrekliker as die van die eerste met sy baie geslagsregisters en lyste van priester- en Levietname. Die tweede boek begin met die regering van Salomo en bevat interessante gegewens oor die konings van Juda en die geskiedenis van die volk in hulle tyd, al is die voorstelling daarvan wel gekleur deur die beskouingswyse van die *Kronitiese* skrywer.

Van Selms gee op menige bladsy bewyse van die historiese betroubaarheid en belangrikheid van baie gegewens wat die *Kroniek*-skrywer bo dié van die *Koningsboeke* verskaf. Ek noem bv. die verowering van Hamat Soba deur Salomo (8:3), Salomo se stalle en die bemannings van sy strydwagens (1:14, 9:25) en in die algemeen sy militêre aktiwiteite (8:2vv.), Rehabeam se vestingbou (11:5vv.), Jerobeam se plotselinge dood (13:20), die leerkommissie deur Josafat ingestel (17:7-9), aanvullende gegewens aangaande die konings Amasia, Ussia, Jotam en Agas (bl. 150), oor die moontlikheid van Jesaja as auteur van 'n koningsbiografie (26:22), die terugsending van tydens Agas gevange Judeërs (aan gegewens oor die pad waarlangs hulle terugkom ontleen, 28:5), aanvullings van Hiska se geskiedenis (bl. 165) en veral oor die bekende kwessie van die bekering van Manasse (bl. 182 v.) en die vonds van die wetboek tydens koning Josia (bl. 188) en die daarna gevierde Paasfees (35:1, 7-9). Belangwekkend is die skrywer se opmerkings oor die ou datum van verskillende Deuteronomiese bepalings, soos bv. blyk uit die ooreenstemming van maatreëls reeds deur Josafat geneem met gedeeltes daarvan (bl. 134, 151, 188).

Hierdie erkenning van die belangrikheid van allerlei gegewens uit *Kronieke* verhinder die skrywer egter nie om dikwels kritiek te oefen op voorstellings en berigte van die *Kroniekskrywer*. Die lys hiervan is langer nog as die van die vorige paragraaf. Hy oefen nie alleen kritiek op taal, styl en skrywerstalent van die *Kronis* nie

(5:11, 9:28, 29:25 20:35), maar ook op die gegewens self. Veral die groot getalle word aan twyfel onderwerp (2:9, 3:4, 4:2, 11:1, 13:3, 17:19, 25:5, 26:13, 28:7) en wat die briewe, redevoerings en proklamasies betref, neem hy die standpunt in dat dié, soos gewoonlik in die geskifte uit die oudheid, vrye ontwerpe van die skrywer self is. (bl. 71v., 13:4, 20:20, 30:6). Die voorstelling van Kronieke aangaande die draagstange van die Ark word teenoor Konings opsetlik gewysig geag (5:9), in Salomo se tempelinwydingsrede word beswaar gemaak teen die voorstelling dat Saul nie deur God verkies sou gewees het nie (6:5), Salomo se gebed vertoon invloed van die ballingskap (6:25), die sinjaalwoorde (Num. 10:35) word aan die einde van die gebed as nie van pas beskou nie (6:40v); ten onregte word tweemaal verhaal dat die Huis vervul geword het van die heerlikheid van Jahwê (5:14, 7:2). Daar word selfs van teologiese standpunt kritiek geopen op 'n voorstelling van sake in wat as antwoord van God op die gebed van Salomo word weergegee (7:11v.). Van Tarsiskepe het die Kronis blykbaar nie die regte voorstelling meer gehad nie (9:21, 20:37). Lewensjare van konings is somtyds verkeerd oorgelewer (Asa 16:1, 9, Joram se jongste seun 22:2). Die Kronis het die twee profete Miga blykbaar vereenselwig (18:27b). Oor die slag by Ramot is die voorstelling van Konings beter (18:32). In die gebed van Josafat had die verwysing na Israel se handelwyse teenoor Moab, Ammon en Edom beter weg kon bly (20:10), en dat Josafat 'n spreuk van Jesaja aanhaal wat meer as 'n eeu later geleef het, is 'n misgreep van die Kronis (20:20). Daar is 'n onversoenbaar verskil tussen Konings en Kronieke aangaande die voorstelling van die dood van Ahasia (22:9). Smartlik word 'n woord van afkeuring oor die meedoënlose afslagting van Edomiete gemis (25:12). Die lang regerings tyd vir koning Ussia aangegee moet verkort word (26:3). Die name van priesters en Leviete wat die tempel onder Hiskia moes reinig word aan twyfel onderwerp (29:12-15). Terwille van die dramatiese effek vermeld die Kronis die dood van Sanherib onmiddelik na sy terugkeer in Assirië (32:21). Hiskia se dade word in onjuiste tydsorde weergegee (32:23vv.). Die afwykende voorstelling oor Jojakim se regering in Kronieke is nie in die voordeel van die historiese betroubaarheid nie (bl. 185). Die vonds van die wetboek word al te dramaties voorgestel (34:14) en die Kronis oordryf wel wat as hy die indruk gee dat by die ondergang van Jerusalem almal wat nie gedood was nie in ballingskap gevoer is.

Die vaardigheid in die raak sien van historiese betroubare gegewens en die openhartigheid in die opmerk van teenoorgestelde data bring egter allermens mee dat die verklaarder met forse slag al die

knope en probleme wat die Kroniekboeke stel sou deurbak het. Hy erken bv. dat hy dit onbegryplik vind waarom die Kronis in die geskiedenis van Salomo geen argivalia gebruik het nie (bl. 62); vir die bovertrekke bo die Allerheiligste van die tempel weet hy geen verklaring te gee nie (3:9), ewemin vir die verskil in volgorde van handeling by die tempelwyding volgens 5:13-16 en 6:41-7:4 nie (bl. 89); wat die *mesilla's* is in die tempel en die paleis (9:11; die Afr. vertaling het: trappe) waag hy nie te sê nie, ewemin spreek hy hom beslis uit oor die ligging van Ramot (18:3). Hoe die gegewens van Kronieke oor die regering van Jojakim pas in die bekende historiese gang van sake, is vir hom raaiselagtig (36:6-8), eweso waarom die Kroniekboek eindig midde in 'n sin (36:23).

Intussen bied die skrywer meermale belangwekkende vermoedens en verklarings, bv. dat Salomo se gang na Gibeon deel gewees het van 'n tog langs verskillende van die vernaamste stamheilighdomme voor sy troonbestyging (1:3) en dat die koningsbede deel van die troonsbestygingsritueel gewees het (1:7; sien sy artikel in hierdie aflewering, waar die gedagte nader uitgewerk word). Salomo se perdehandel word sakelik as deur 'n deskundige handelsgesant uiteengesit (1:17). Dat die besoek van die koningin van Skeba 'n staatkundige en diplomatieke doel gehad het, word uiters aanneembaar gemaak (9:1). Uit sy bekendheid met die paaie van Palestina trek hy meermale interessante gevolgtrekkinge vir die gang en historisiteit van die vermelde gebeurtenisse (13:3, 16:4, 20:2, 25:1). Die koninklike waardigheidstekens by die kroning van Joas word aanneemlik verklaar (23:11).

Gedurig verwys die skrywer na die lig wat die opgrawings oor onderwerpe in Kronieke gewerp het, so wat die perdestalle van Salomo in Megiddo en elders betref (1:14), die gewigstestelsel (3:10), die gerubs (3:10-13 wat ons ons waarskynlik na die Siries-Hetitiese tipe moet voorstel), die plek van die Allerheiligste (4:1), Sukkot en Sereda in die Jordaandal as gietplekke van metale (4:17), die opgrawings te Eseon-Geber (8:7), die gegote Baälbeelde (28:2) en die wierookbrander (30:14).

Sketskaartjies tussen die teks verlewendig en verduidelik dit. Telkens word verduidelikings uit die Oud-Oosterse kultuurwêreld gegee, so aangaande die gebruik van briefwisseling tussen die vorste by troonwisseling (2:2v.), die briefstyl (2:12), die plaë waarmee die ou Ooste getref is (6:28); die gewoonte om die godebeelde van oorwonne volke mee te voer (25:14). Sanherib se annale word noukeurig vergelyk met die Bybelse gegewens en gedeeltelik in vertaling

afgedruk eweas die Siloa-inskripsie (32:1 en 20); die rede vir die oplewing van die astrologie en sterrediens in die tyd van Esarhaddon en Manasse (33:4v) word duidelik gemaak. Dat die onderskeid tussen kook en braai in die Arabies nie skerp inaggeneem word nie, laat lig val op 'n origins alleen as teenstrydigheid op te vatte teksverskil (35:13).

Veral op sosiologiese gebied bevat die verklaring belangrike informasie. Alle Israeliete beteken alle familiehoofde, die lede van die volksvergadering (5:3, 7:8). Die verandering in die maatskaplike ordening onder Salomo word goed gekarakteriseer (8:10), onder Rehabeam het die territoriale indeling die stamverband reeds verdring (10:17). Die wyse van koningsopvolging in Juda word na aanleiding van H. 10 duidelik uiteengesit (by vs. 1) as 'n teokraties-demokratiese reëling. Die skrywer wys op die groot kindersterfte wat aangeneem moet word (11:21). Hy bespreek interessant die domeingronde van die Judese koningshuis en die opkomende teenstelling tussen stads- en landlewe (27:11). Die gang van 'n Oosters regsgeding word na aanleiding van 'n woord uit Salomo se tempelinwydingsgebed verduidelik (6:22) en die samestelling van die Jerusalemse regbank onder Josafat en haar taak helder uiteengesit (19:8-11).

Ook vir die verstaan van erediensstoestande in Juda gee die verklaring belangwekkende opmerkinge. Die Leviëte was oorspronklik aan die plaaslike heiligdomme verbonde (11:14), die Jerusalemse tempel eers 'n koninklike nie 'n nasionale of ryksheiligdom nie (4:8). Besonder duidelik word die koning as priester geteken (1:6, 6:1, 3:10, 7:7, 26:16, 30:18-20, 35:16), 'n belangrike konstatering sowel vir die psalmverklaring as vir die verstaan 'van die Messiaanse verwagting.

Temidde van al hierdie interpretasies gee die skrywer telkens proewes van wat mens „teologiese eksegesië” sou kan noem, en mens kry die indruk dat hy hom met moeite weerhou het om meer te gee. Na aanleiding van die vraag in Salomo se gebed: Wie sou in staat wees vir Hom 'n huis te bou? wys die skrywer daarop dat dieselfde vraag ter sprake kom ten opsigte van die alle mensebousel, ook die gedagtebou van die teologie (2:5). 'n Tempel sonder beeld of simbool van die Godheid was Israel se glorie en 'n ergernis onder die heidenvolke (5:10). Die donker wolk wat die Huis vervul is hom 'n teken van sowel die transendensie as die immanensie van God (5:13) waaroor ook by vs. 14 en 6:10 treffende opmerkings gemaak word. In die staan van die Ark in die tempel, woonplek van die „Naam” en simbool van die „verbond” sien hy die tweeledigheid van

die Ou Verbond as belofte en wet (6:11). By 6:35 merk hy op dat hier duidelik word dat nie in elke oorlog Gods hulp ingeroep kan word nie, alleen wanneer die swaard terwille van die reg getrek word. By die kwessie van die skuld vir die ryksplitsing laat hy sien hoe die Kroniekskrywer sowel God se alwerkzaamheid as die mens se verantwoordelikheid handhaaf (10:15), waar hy tegelyk die goeie definisie gee van profesie as nie vooruitsien nie maar vooruit bepaal van wat sal gebeur. Hy wys daarop hoe die Noord-Israelite deur die skeuring waartoe hulle juridies reg gehad het, tog gesondig het; want die volksreg word menigmaal deur die goddelike reg deurbreek (10:19). Hy merk die „dialektiek van die Godswoord” op waar hoewel die skeuring onder Gods leiding plaasgevind het, nogtans Juda die volk van die belofte bly (11:4), en menselike sonde Gods genade nie teniet doen nie (12:1). Die gehoorsaamheid van sommige is almal se behoud, sê hy na aanleiding van 12:12. ’n Sondige kerk is nog altyd verkiesliker as ’n „eigengereide” sekte (13:12). Die Allerhoogste is nie te mete na menselike, selfs nie na ons etiese kategorieë (18:20). Wat in Assur en Babel priester-tegniek was, is in Israel die profetiese gees (20:14). ’n Enkele loot van David se huis bly gespaar, nie om die verdienste van die lede van die huis nie, maar opdat die menselike sonde nie sterker blyk as Gods genade nie (21:7). Die prediking rus op die veronderstelling van die verkiesing maar stuit telkens op die verwerping (25:16). God aanvaar die solidariteitsgedagte van sy volk (30:9). Vrome eensgesindheid is geen verdienste nie, maar vrug van Gods genadewerking (30:12). By 34:27 gee hy ’n goeie bepaling van wat ’n regverdige is na outestamentiese d.i. Bybelse beskouing. Daar is geen profesie of hy is voorwaardelik; dis wat hom onderskei van voorspelling (34:29).

Op enkele treffende opmerkings van die skrywer wil ek nog graag wys. Hy merk die tiperende verskil op tussen Konings en Kronieke in die gebed van Salomo, waar daár om ’n wys hart, hier om wysheid gebid word, ’n bewys van die meer abstrakte woordkeus van die Kronis (1:18). Hy prys die byna filmagtige plastiek van die verhaal in Konings aangaande Miga ben Jimla en die weergawe van ’n gesprek daar „’n Shakespeare waardig” (18:4, 12). By die siener Jehu, waarskynlik die seun van die siener Hanani, merk hy op dat profesie anders selde erfgoed is (19:1); by die vermelding van die leeftyd van die priester Jojada dat dit een van die laaste figure in die O.T. is aan wie ’n buitengewoon lange lewe toe geskryf word (32:9). Hy wys op ’n geval van ondermynende oorlogspropaganda reeds omstreeks 700 voor Christus (32:9); en verklaar by die

bekende Hebreeuse uitdrukking: vroeg opstaan en stuur, dat dit aangee die eerste en mees noodsaaklike werk (36:15). Selfs die humor is nie afwesig in die verklaring nie as hy by die musiek by die tempelinwyding opmerk „Gelukkig spelen de 120 trompetters en de 288 bespelers van snaar-instrumenten *unisono*” (5:13).

By 'n dergelike rykdom van stof en verklaring spreek dit vanself dat die leser hier en daar vraagtekens set. Die verklaring van die betekenis van die suile Jagin en Boas is enigszins onseker; 3:15 skyn die skrywer vir die verklaring as simbole van lewenskrag te voel, by vs. 17 ook weer nie. Dat in die uitdrukking „om te wandel voor die aangesig van God” die beeld van die kudde skape voor die herder aan skuil (6:14v.) lyk my nie waarskynlik nie: dis meer die gedagte van die howeling wat hom in diens van sy koning beweeg (vgl. 1 Sam. 2:35 en die uitdrukking „staan voor die aangesig van”).

Die in sy verband vreemde uitdrukking in Salomo se gebed „uw naam looft” (6:24 en 26) as uitdrukking vir skuldbelydenis, word baie minder vreemd as ons met Grimme, Eerdmans en my psalmvertaling die Hebreeuse werkwoord vertaal met „belijden.” Dat in 6:41 priesters en gunstgenoten gelykgestel word is hier ewemin as in Ps. 132:9 en 16 die geval. Dat die sewe treë van Salomo se troon aan die sewe verdiepings van die babiloniese tempeltorings laat dink is juis: die vergelyking gaan egter tog miskien verder as die sewetal insover die tempeltoring as 'n afbeelding van die hemel met sy sewe sferes te beskoue is (vgl. bv. Böhl, Jaarbericht E.O.L. No. 10, bl. 522) in die boonste waarvan die hemelkoning setel. Die onderskeiding van diensbaarheid en juk in 10:4 is meer vernuftig as waarskynlik; nog meer geld dit van die vermeende toespeeling op die wekefees in die tweemaal herhaalde woordjie „eed” in 15:14v. (die eerste maal is dit trouens die werkwoord „sweer”). Die vernuf speel o.i. die skrywer ook parte waar hy by die siekte van koning Asa die woord vir geneesmeester vertaal met „medicijnman”; hy sou tog ook in die belofte: Ek is die Here, jou geneesmeester (Ex. 15:26) nie so vertaal nie; daar is hier geen refleksie op toorpraktyke nie maar op die alles van mensehulp verwag. Dat koning Agas 'n minder groot figuur was omdat hy 'n kind van 'n jeugdige vader was (28:1) moes met die oog op Hiskia wat ook 'n „seun van die jeug” was, liever nie so opgemerk geword het nie, wat die skrywer self eintlik wel beseft het (29:1). Dat die sewedaagse reinigingsperiode eintlik 'n nuwe geboorte aandui lyk my nie uit Outestamentiese gegewens te bewys nie (29:17). Dat Assurbanipal in die jaar 627 sterwende was (34:3) word deur die nuwere ondersoekings nie waarskynlik geag nie (vgl.

bv. die Reallexikon der Assyriologie op sy naam). Dat die toesegging aan Josia dat hy „in vrede” sal sterwe, sou beteken dat hy God nie as vyand sal hê nie (34:28) lyk my 'n voorbeeld van die super-eksekese (of wat die taalgevoeligheid van die skrywer beter sal verdra: hipereksegese) waarvan ek in by bespreking van die eerste deel van sy werk gespreek het; die „in vrede” word in die teks self vol-doende verklaar; en Josia se vroeë dood word in 35:22 nie as vervulling van 'n heilspresesie gesien nie maar as straf vir Josia se ongehoorsaamheid.

In die transkripsie van Hebreeuse eiename het die skrywer probeer om 'n middeweg te vind tussen die foneties juiste transkripsie en 'n weergawe wat ongeveer die Hebreeuse klanke gee sonder al te vreemd te lyk; hierdie metode word gedruk deur die besware van die meeste kompromisse. Ook het hy verskillende name vir die gewone, getroue Bybelleser sodoende wel wat heel vreemd gemaak. Chizqiahu, Josiahu en Cidqiahu (bl. 185) is wel sprekende voorbeelde van hierdie ongewenste tweeslagtigheid.

In die origens sorgvuldig saamgestelde Register (van die hand van ons teologiese student A. D. Pont, waarvoor die skrywer egter verantwoordelik bly) werk die deurmekaar van outeurs- en historiese name nie al te oorsigtelik nie en gee somtyds nogal grappige same-stellings; ek sien bv. Sophocles, Slauwerhoff en Sjosjenk rustig naas mekaar in hierdie skimmewêreld. Dis jammer dat 'n saaklik register ontbreek. Drukfoute ontsier die boek verdienstelik min; ek het geno- teer in die verklaring by 18:16 reeds i.p.v. steeds, 21:12 aangaande 6:28 Israels. Steurend is die uitval van 'n hele reël in die teks van 36:9.

Dr. van Selms het ons in sy Kroniekeverklaring 'n proewe gegee van daardie regte skrifgeleerdheid wat uit sy skat ou en nuwe dinge voortbring.

B. GEMSER.

PROF. DR. TH. C. VRIEZEN, *Oud-Israëlitische Geschriften*, Ser- vire, Den Haag, 1948, 251 bls., prys f 4.20.

In die uitnemende serie „Servire's Encyclopaedie” het met hierdie deeltjie 'n werk verskyn waaraan groot behoefte bestaan het. Soos die skrywer in sy „Woord Vooraf” opmerk, het daar in Nederlands sedert die „Letterkunde des Ouden Verbonds naar de tijdsorde van haar ontstaan” van die hand van Prof. G. Wildeboer, in 1903 in 3de druk verskyn, geen samevattende werk oor die boeke van die Ou Testament geskryf geword nie. Hy sou ook nog die bewerking van genoemde werk vir 'n groter leserskring „Het O.T. van historisch

standpunt toegelicht" wat in 1908 die lig gesien het, kon vermeld het, temeer waar sy eie geskrif so ongeveer die midde hou tussen hierdie twee werke. Maar dis in alle geval duidelik dat waar geen Nederlandse Oudtestamenticus in 'n tydruimte van 40 tot 45 jaar daartoe gekom het om 'n inleiding tot die O.T. uit te gee nie, daar dringende noodsaak vir 'n sodanige werk bestaan. Daar kom by dat die Duitse handboeke op hierdie gebied onverkrygbaar geword het en die Engelse vir die Hollandse student in die na-oorlogse tyd van moeilikheid met buitelandse betaalmiddele ook nie so gemaklik aan te kom is nie, afgesien daarvan dat party van hulle verouderd is en ander 'n wyse van behandeling vertoon wat nie in alle opsigte aan die behoefte en smaak van die Nederlandse beoefenaar van hierdie wetenskap voldoen nie.

Die werksame Oudtestamenticus van die Groningse Universiteit verdien ons dank en waardering vir die voorsien in die leemte waaraan ons ook in Suid-Afrika gely het. 'n Paar sinnetjies uit die Woord Vooraf tipeer die skrywer tegelyk as 'n versigtige en selfstandige ondersoeker: „Een inleiding te schrijven tot de oud-israëlietische geschriften in deze tijd, waarin vele oude stellingen van de oud-testamentische kritiek worden opgeruimd, is een waagstuk. Dat de schrijver deze vermetelheid heeft gehad, is vooral te wijten aan de dringende behoefte aan litteratuur over dit onderwerp in Nederland . . . Schrijver dezes geeft in het navolgende boekje de conclusies, waartoe zijn studie hem bracht; conclusies, waarvan hij, vooral na het beeindigen van het werk, zich bewust is, dat ze in velerlei opzicht voorlopig zijn.” Hierdie beskeidenheid en dapperheid sier die hele werk.

Die titel waaronder dit uitgegee is, is nie aantreklik nie; dit skyn my toe dat ook die skrywer nie heeltemal daarmee ingenome was nie, maar die uitgewers het dit blykbaar so bepaal, en die skrywer verantwoord dit deur daarop te wys dat nie alleen die boeke van die O.T. behandel word nie, maar ook inskripsies by die opgrawings gevind en apokriewe en pseudepigrafiiese geskrifte wat by die O.T. aansluit. Die behandeling van die laasgenoemde groepe is egter so summier, dat hierdie bladsys dit nie nodig sou gemaak het om van die gebruiklike benaming „Inleiding tot die O.T.” wat hierdie deel van die wetenskap van die Teologie gekry het en teologies juister en aanneemliker is, af te wyk nie. Dit gaan tog in hierdie geskrif eintlik om die verstaan van die Ou Testament, van letterkundige sy benader. En gedurig blyk onder die sober sinne van die saaklik-wetenskaplike betoog dat daar 'n hart klop wat geesdriftig toegewy is aan die voorwerp van sy ondersoek en sy geestelike inhoud.

Dit is enigsins moeilik om jou voor te stel wat as die leserskring van die boek gedink is. Dit is besonder geskik vir 'n inleiding in die Inleidingswetenskap van die O.T. vir die eerste teologiese studiejaar; en na afloop van hulle studies sal predikante by wyse van oorsig oor die kwessies waarmee hulle in hul studiejare te worstel gehad het, die werk met vrug en meermale met genoeg deurlees. Goed onderlegde en meer ontwikkelde gemeentelede sal hul kennis en verstaan van die Ou Testament groteliks verryk deur 'n bestudering hiervan. Maar elke leser sal bereid moet wees om die Bybel steeds ter hand te hê en gedurig die tekste waarna verwys word na te slaan. Letterkundiges sal met groot belangstelling kan kennis neem van die rykdom aan letterkundige vorme wat in die O.T. verteenwoordig is. Selfs by die groot beperking wat die skrywer hom opgelê het in die vermelding van wetenskaplike diskussies, is dit egter die vraag of die groter publiek by die deurblaai en deurlees die gevoel kry van (soos die skrywer geestig opmerk, bl. 7) in 'n lushof inpleks van in 'n labirint tereg te gekom het. Maar selfs in die laaste geval is daar altyd nog uitweë genoeg en menigmaal seek ons immers vir ons genoeg 'n doolhof op. Seker beantwoord die geskrif ten volle aan een van die doelstellings van Servire's Encyclopaedie, nl. om die vakman die geleentheid te bied hom te oriënteer oor die stand van die wetenskap in verwante gebiede.

Dit is goed dat in die IIde Hoofstuk „Bronnen voor de oud-Hebreeuse letterkunde” stukke uit die by die opgrawings gevonde inskripsies en briewe in vertaling gegee word. Die karakterisering van die apokriewe en pseudepigrafe is ewe helder as bondig; miskien kon by Henoeh die belang van die figuur van die Menseseun vermeld geword het. In h. III is die verhouding van die Hebreeuse tot di oud-Oosterse literatuur besonder juis getipeer; by alle noue samehang word op die karakteristieke verskille volle lgt gewerp (bl. 19-24); ek noem bv. die ontbreke van die epiiese gedig waarby die skrywer opmerk dat die Israelitiese religie die helde-figuur nie toegelaat het in die letterkunde nie. So word op bl. 70v. gewys op die eie, vrye karakter van die Hebreeuse psalmdigting, en dat veral in die individuele psalms, die hoogtepunt van die Israelitiese geestelike poësie, blyk dat die persoonlike element die krag en die mees eiene van Israel se religieuse geskrifte is; die skrywer had hierby nog die historiese element, die gedurige verwysing na die heilsfeite kon vermeld het. Merkwaaardig is ook wat die skrywer bl. 78 in verband met die teksoorlewering sê: die Hebreeuse oorlewering het altyd meer die nadruk gelê op die *juiste sin* as op die letterlike woord en hy noem dit as 'n bepaalde eienskap van die Joodse volk om vry, geestelik met die teks om te gaan.

Die besonne standpunt van die skrywer kom ook uit waar hy nie aan 'n evolusionistiese beskouing van die Hebreeuse letterkunde wil toegee nie en bv. daarop wys dat die Lied van Debora (Rigt. 5) en die familiegeskiedenis van David (II Sam. 9vv.), die oudste dateerbare stukke literatuur tegelyk die mees hoogstaande is, sodat mens van 'n steeds hoër ontwikkeling van die Hebreeuse letterkunde nie kan praat nie (bl. 31; sien ook die voetnoot op bl. 36 waar hy ontken dat 'n klassieke werk nie aan die begin van 'n ontwikkeling sou kan staan nie).

In die bespreking van die prosa-literatuurvorme, H. VI, word sowel die wette, as die verhaalstyl, die geskiedbeskrywing en die prediking besonder oorsigtelik behandel en mens word gedurig getref deur juiste, heldere formulering van die kenmerkende ooreenkomste maar veral verskille tussen die Israelitiese en algemeen oud-Oosterse prosa. In hierdie en die volgende hoofstuk (oor die poësie) kan mens die vooruitgang opmerk wat die ondersoek na die letterkunde van Israel in die laaste 40 jaar gemaak het, dank sy die arbeid van manne soos Gunkel, Gressmann, Alt, Hempel, Eissfeldt e.a. 'n Dergelike behandeling ontbreek nog in die ouer Inleidings en Letterkundes of hulle gee slegs sporadies enkele gegewens hieromtrent.

Dit sal baie lesers verbaas om te verneem dat daar heel party „dekaloe” (versamelings van tien geboeie) in die O.T. voorkom (bl. 41) asook dat byna die helfte van die oorgeblewe Hebreeuse literatuur poësie is (bl. 54). In die Afrikaanse Bybelvertaling kry mens hierdie indruk nie en in die nuwe Nederlandse wat by die Nederlandse Bybelgenootskap verskyn nie in voldoende mate nie. Tog sou dit die genot van die lees verhoog, die onthou van die tekste vergemaklik en miskien die peil van die prediking na die vorm ten goede kom as die digterlike taal van die Skrif dieper besef sou word.

In die hoofstuk oor die poësie is dit interessant om te verneem dat die tekste van Ras Schamra 'n ewe vrye bou skyn te vertoon as die Israelitiese digwerke (bl. 56v.); as dit so is, dan doen dit ietwat af aan die bogenoemde bewering aangaande die eie karakter van die Hebreeuse poësie. Dis merkwaardig om die twee so verskillende konklusies te verneem waartoe die opvallende „Ek-vorm” van die profetiese spreuk die verklaarders laat kom het (bl. 64); Vriezen het seker gelyk as hy in hierdie geval vir die nie-identifikasie van die profeet en sy Opdraggewer kies. Tog moet nie vergeet word nie dat menigmaal in profetiese stukke die rede van die profeet ongemerk in die van sy God oorgaan en omgekeerd.

Die karakterisering van die Israelitiese „wysheid” op bl. 65 en weer op bl. 213 is uitnemend. By die bespreking van die in die laaste tyd dikwels sogenoemde „troonsbestygingspsalms” (47, 93, 96-99) merk die skrywer op dat van 'n troonsbestyging van Israels God uit die

Outestamentiese beskrywings van die godsdienstige feeste niks bekend is nie en hy noem hulle tereg liever liedere waarin die koningskap van Jahwe besing word (bl. 86v.).

Onder die opskrif: Die O.T. as boek, behandel die skrywer die geskiedenis van die kanon, waarvan hy as eerste vasstaande feit die aanvaarding van die Pentateuch onder Esra in 485 v.C. noem (bl. 74v). Maar tereg probeer hy van hieruit terug te werk en spore van versameling van godsdienstige, gesaghebbende tekste ook reeds voor die ballingskap aan te wys. In hierdie opsig is die betrokke hoofstuk aan die einde van Sellin se inleiding m.i. nog altyd 'n uitnemende gids. Opmerking verdien dat Vriezen in die Outestamentiese kanon nie alleen as hoofkenmerk 'n tipies ortodokse trek waarneem nie (die boek het sy stempel ontvang van een geestesrigting onder die Jodedom van in en na die ballingskap), maar ook daarnaas wat hy noem 'n sekere „katolieke tendensie,” 'n strewe om soveel moontlik alles te omvat wat in die loop van die geskiedenis Israelitiese geesteseiendom was, waardeur die O.T. so 'n veelsydige karakter vertoon (bl. 78v.).

Die teks van die O.T. word slegs kort behandel, omdat daar 'n aparte deeltjie oor hierdie onderwerp in die serie te verwagte is. Tog vermeld die skrywer die nutste ondersoekinge oor die onderwerp, waaruit o.a. blyk dat die Grieks-Egiptiese Jodedom nie soos somtyds voorgestel is, 'n ruimere kanonbegrip gehad het as die Palestynse nie, maar eintlik 'n engere, waar dit eintlik alleen die Tora as heilige boek beskou het. Ook vermeld die skrywer die teenwoordige neiging om al meer waarde te heg aan die Hebreuse, Masoretiese teks in teenstelling met die wat aan die verskillende vertalings ontleen word. Na die belangrike werk van P. Kahle, *The Cairo Gezina*, Londen 1947 word nog verwys; dit blyk nie dat sy resultate reeds in die hoofstuk verwerk is nie.

Die ruim 50 bladsye wat daarop in H. X volg en die Tora of Pentateuch behandel, waarmee dus die sgn. „Spesiale Inleiding” begin, hou hulle met die moeilikste probleem van die Outestamentiese wetenskap besig. Na 'n helder oorsig van die geskiedenis van die Pentateuch-ondersoek word eers die verhale in Genesis en daarna die in Exodus-Deuteronomium behandel. Ook hier is die karakterisering van die afsonderlike verhale en verhaalgroepe skerp en helder. Die skrywer het hom blykbaar alle moeite gegee om hom in die vorm en gees van die verhale in te dink en in te leef. Dit blyk dat daar voorlopig nog geen beter oplossing vir die probleem van die saamgesteldheid van die Pentateuch gevind kan word nie as wat aansluit aan die bekende bronnesplicing van die skool van Kuenen-Graf-Wellhausen, die sgn. „oorkondes hipotese,” hoeveel geregverdigde kritiek daar ook al op onderdele van hierdie werkhipotese aangevoer is.

Vriezen gaan saam met die nuwere neiging om die E-bron of Elohis nie meer soseer as 'n selfstandige geskrif of skrywer te sien nie maar meer as 'n bewerking en bewerker van die J-bron of Jahwis (vgl. bl. 111v., 119, 124, 127). Die Jahwis word hiermee die vernaamste beskrywer van die heilsgeskiedenis van Israel as uitverkore volk tot aan die begin van die Rigteretyd; 'n goeie karakteristiek van hierdie skrywer se standpunt word op bl. 113vv. gegee (vgl. ook bl. 119 midde), en daarteenoor op bl. 116v. van die Elohis, wat enersyds meer teologiese refleksie vertoon, andersyds meer nasionalisties en kritiekloos sy eie volk verheerlik en religieus-eties minder diep word genoem. Ook hier dus weer geen reglynig evolusionistiese ontwikkeling nie. Die Jahwis word in die tyd van Josafat-Achab-Joram 900-850 gedateer, die Elohis tydens Jerobeam II tussen 790 en 750.

Wanneer egter vir die „oergeskiedenis” (Gen. 1-11) 'n derde Jahwis (J3) aangeneem word en hierdie skrywer kort na 700 gestel word, terwyl die oergeskiedenis van die Priesterlike of P-bron reeds in die laaste koningstyd, dus omstreeks 600 gedateer word (bl. 107), vra mens of hierdie twee so heel verskillende voorstellings van dieselfde stof so nie te dig by mekaar kom te lê nie.

Teen Pedersen's opvatting (ook deur de Groot gedeel) dat ons in Exod. 1-15 die feeslegende vir die Paasfees het en van die gebruiklike bronnepplitsing hier moet afsien, verdedig die skrywer wel tereg die karakter van hierdie verhale as geskiedbeskrywing waarin parallelle voorkom en waarin aansluiting aan die bronne van Genesis gevind kan word (bl. 120v.).

In die bespreking van die wette van die Pentateuch is belangrik dat die skrywer daarop wys dat selfs aan tekste soos die Dekaloog wat tog seker 'n kanonieke karakter gedra het gereeld gewerk is, soos 'n vergelyking van Ex. 20 en Deut. 5 bewys. Die skrywer ag die aanvaarding van die Mosaisiteit van die Dekaloog, in 'n korter oorspronklike vorm, die oplossing wat die beste aan die gegewens beantwoord (bl. 130). Die oorlewering van twee „stene tafels” verbind die skrywer met die voorkom van 'n tweede, die sgn. „kultiese” dekaloo (Ex. 34: 14-26, en byna in gelyke vorm Ex. 20: 23vv., 23: 12-19) albei met die gebeurtenisse by die Sinai in verband gebring en wat tesame die twee stromings in die godsdienst van Israel, die etiese en die kultiese verteenwoordig. Hier kom die skrywer dan tot die merkwaardige veronderstelling dat die etiese dekaloo van Ex. 20 as die eersvermelde en meer met die profetiese gees ooreenstemmende, tot J-bron sou behoort het en die tweede, in die geskiedenis van die kritiek bekend as die Jahwistiese, oorspronklik tot die E-bron sou behoort (bl. 131v.), 'n bewys hoe die kritiese resultate teenwoordig weer aan ingrypende kritiek onderwerp word.

Opmerking verdien ook dat die skrywer die sgn. Heiligheidswet (Lev. 17-26) so hoog waardeer as die beste versameling van die etiese en kultiese leerstellings van die Jahwisme en as 'n reformasie-program in die gees van Deuteronomium, netsoos die laasgenoemde baie sterk deur die profetiese prediking beïnvloed en waarskynlik eweso vooreksilies te agte (bl. 136v). Voortreflik is sy karakterisering van die Deuteronomiese wet en daarmee samehangende reformasie as 'n noodsaaklike beperking van ou regte, wat deur die Jahwisme self vereis geword het en wat tereg as ware voltrekking van die ou Mosaiese wette vir die eie tyd kon beskou word, sodat die Dt. wet kon uitgegee word as die deur Moses bedoelde grondwet vir die Israëlitiese volk. „De invoering van Deuteronomium is alles behalve een soort staatsgreep of *pia fraus*, zoals men het wel eens heeft voorgesteld, het is een geestelijke reformatie” (bl. 140v.).

Uit die verdere inhoud van die boek stip ek slegs die volgende aan. Die bestaan van 'n Hexateuch (die boeke Genesis tot Josua omvattend) verwys die skrywer na die ryk van die legendes (bl. 145). Die kort opgawes aangaande die sgn. kleine rigters ag hy deur die Deuteronomis in die Rigterboek opgeneem (bl. 151; Sellin beweer juis dat hulle die chronologiese sisteem van Dt. ruïneer). In wat dikwels die labirint van die kwessies aangaande die boeke Samuel beskou word gee die skrywer 'n uitweg aan die hand waarvolgens 'n om die familiegeskiedenis van David (wat hy moontlik ag van Zabud die seun van die profeet Natan afkomstig te wees) gekristalliseerde grote Saul-David-Salomogeskiedenis in verloop van tyd deur vier bewerkings vermeerder is, waarvan die derde van E of 'n verwante skrywer afkomstig is en die laaste van die Deuteronomis.

Ook die profetiese boeke word aan 'n indringende ontleding onderwerp en die stof helder gerangskik. Waar 'n aparte deeltjie oor die profete in Servire's Encyclopaedie sal verskyn, moes die skrywer hom onthou van 'n uitvoeriger bespreking van die optrede, persoonlikhede en prediking van die profete; tog gee hy gelukkig gewoonlik 'n kort en raak karakterisering en religieus-etiese waardering van elke profeet (alleen Haggai moet daarsonder klaarkom). Van die drie literêre vorme wat in die profetiese boeke onderskei kan word noem die skrywer die tweede: die persoonlike *confessiones* (bl. 163, 165, 170v., 174v., 186 n. 1) 'n term wat sonder twyfel mooier is as „ek-berigte” en as „autobiografiese berigte,” maar 'n tog nie heeltemal juiste indruk van die inhoud van hierdie gedeeltes gee; sou „eigen verhaal” dit miskien beter weergee? Ek merk op dat die skrywer geen Tritojesaja aanvaard nie, waar die hh. Jes. 56-66 volgens hom van verskillende herkoms is; dat hy die heilspresesie van Amos vir eg hou maar nie die doxologieë nie, Joël en Obadja elk as 'n

eenheid beskou, die slotperikope van Miga as moontlik gedeeltelik eg handhaaf, Nahum tereg nie tot „heilsprofeet” wil degradeer nie. Habakuk aan die einde van die 7de eeu dateer, Sefanja voor die reformatie van Josia en die tweede deel van Sagaria laat, die laaste drie hoofstukke selfs miskien in die tweede eeu, die periode van die Makkabese stryd.

By die behandeling van die derde deel van die Hebreeuse Bybel, die Geskrifte, beklemtoon die skrywer aangaande die Psalms weer dat hy van 'n troonsbestygingsfees van Jahwe in Israel nie wil weet nie, en dat die Psalms by alle verwantskap met die van die ander oud-Oosterse volke volkome selfstandige gedigte is gedra deur 'n geheel eie godsdienstige gees (bl. 119v). Van die geheimsinnige opskrifte van die Psalms meen hy dat Eerdmans dikwels 'n aanneemlike verklaring gegee het. Die boek Job kenskets hy tereg as geen teoretiese theodicee nie maar uit die problematiek van die lewe voortgekom en uitnemend word die verskil met gelykoortige geskrifte uit Israel se omgewing getipeer, waar Job bly vashou aan die volkome geregtigheid van God. Die „raamverhaal” (proloog en epiloog) ag hy onmisbaar as vooronderstelling van die dialoë en 'n vir Israelitiese besef noodsaaklike regverdiging van Job se geloofshouding (dit kan betwyfel word of die skrywer hier genoeg aandag aan die verskille in taal, styl, Godsname en voorstellings tussen die raamverhaal en die dialoog gegee het). By die behandeling van Spreuke gee hy 'n goeie karakteristiek van die Israelitiese wysheid en haar beoefenaars; die „Lof van die huisvrou” ag hy nog uit die Israelitiese bloeityd afkomstig wat miskien deur sy plasing aan die end van die boek (sowel in die Hebr. as Griekse teksvorm) nie begunstig word nie. Tereg beskou hy Rut as meer dan 'n novelle of kort-verhaal en Hooglied nie as 'n Tammuz-Istar-liturgie nie. Pred 3:11 in die Afrikaanse vertaling: „ook het Hy die ewigheid in hulle hart gelê” verstaan hy as bedoelende dat die mens die wêreldgang kan oorsien.

By Daniël aanvaar hy nie die hipotese van Eerdmans en Beek insake 'n ouer datering van die verhale nie. Van Kronieke-Esra-Nehemia gee hy sowel wat die tendens as die persoonlikhede van die twee figure betref 'n kort en juiste kensketsing. So blyk in die boek telkens sowel die inagneme van wat ander ondersoekers tot op datum oor die onderwerpe aan die lig gebring het as die selfstandige ondersoek en verwerking van die gegewens en 'n eie keuse tussen die verskillende moontlike oplossings van die vraagstukke.

By so'n menigte van behandelde stof en moontlikhede van verskil in opvatting sal natuurlik hier en daar vraagtekens geset word deur die vakgenoot. Of dit geregtig is om die „dekaloog” van Lev. 19:3v. en 11v. omdat dit met die gebod van die eer van die ouers

begin as 'n „kinder-kategismus” te bestempel is in die lig van die ander gebooië onseker (bl. 41, 129). Die woord *tora* kan mens nie so uitdruklik vir die priesterlike *tora* reserveer as die skrywer dit op bl. 62 doen, die profetiese *tora* is daarin eweseer begrepe. Die volgorde van die drie groepe religieuse liedere op bl. 66 moet veral nie as 'n kronologiese gesien word nie. Dat in die verhaal van die toringbou van Babel die gedagte van die verspreiding van die mensdom oor die aarde 'n sekondêre trek is skyn moeilik te verenig met die voorkom van hierdie trek aan die begin, in die middel en aan die end van die verhaal (bl. 106). Dit lyk nie waarskynlik dat die skrywer van Rigters 17vv. wat so waarderend teenoor die koningskap staan die hh. 8v. wat hulle „prinsipieel vernet teen die koningskap” self sou opgeneem het, wat sou volg uit die anname van Vriezen dat die eersgenoemde teweens die skrywer van die hele voor-Deuteronomiese Rigterboek was (bl. 148, 152). By die probleme aangaande Esegïel sou die vermelding van die kwessie van die plek van werksaamheid van die profeet beter wel vermeld geword het. Dat Hosea twee huwelike gesluit sou hê as simboliese handeling neem die agtergrond van sy prediking van Jahwe se *chêsed* of troue liefde m.i. weg. Moresjet Gat, die plek waaruit die skrifprofeet Miga afkomstig is, is blykens vergelyking van 1:14 en 15 nie dieselfde as Maresa-Beth Dschibrin nie. Die „Elohitiese psalmboek” omvat meer as Pss. 51-88 (bl. 202); Eerdmans se opvatting aang. die liedere Hammaäloth (bl. 203) lyk my by nadere, sorgvuldige bestudering nie voldoende geregverdig nie. Die Spreukeboek bestaan nie uit 8 nie maar uit 9 selfstandige onderdele, want H.30 is blykens die verskillende plaatsing van die stukke in die LXX uit twee aparte groepe saamgestel: die spreuke van Agur en die Getalspreuke. Dat Hooglied beskou is as 'n aanhangsel aan die Spreukeboek en sodoende in die kanon opname gevind het lyk my heel onwaarskynlik; na vorm, genre en inhoud is daar te veel verskil, ook met die laaste gedeelte „Die Lof van die Huisvrou” en sowel hier as in H. 30 is die religieuse kleur geensins afwesig nie (bl. 221v.). By Prediker is versuim die vormprinsiepe te vermeld (wat ooreenkom met wat by die bespreking van die „verhale” bl. 46 genoem is) dat die skrywer sy afsonderlike beskouings gewoonlik met 'n gangbare spreekwoord besluit (sien my verklaring in Tekst en Uitleg bl. 67v. en by Pred. 1:12, 18, 2:12, 3:15, 4:12, 5:6, 6:9 ens.); ook kon op die wending wat die boek by 4:17 vertoon gewys geword het. Die bewering dat Daniel die hoogtepunt van die apokaliptiek verteenwoordig (bl. 229) is in sy kortheid vir misverstand vatbaar; wat Vriezen die apokaliptiese strekking van die boek noem, verskil maar weinig van die profetiese prediking. Charles in sy Daniel-kommentaar (I.C.C.) stel wel juister Daniel tussen die profesie en die apokaliptiek en volgens H. H. Rowley, *The Relevance of Apocalyptic* verteen-

woordig Daniel meer die begin, „the rise of Apocalyptic” as die hoogtepunt. Maar as die skrywer meer ruimte tot sy beskikking gehad het, sou baie dinge duideliker verantwoord geword het.

Dit is ook die oorsaak van die meeste gevalle van minder gelukkige styl. So sou op bl. 25 beter gelees word: als het „ab omnibus creditum”; is op bl. 34 r. 14v. „naar achteren” en „naar voren” minder duidelik; zou op bl. 44 „de voor-Israelitische tijd” beter wees as „de israelitische voortijd.” Op bl. 75 is „minstens” aan die einde van die eerste alinea vreemd, eweso iets later ’n „gespannen zorg.” Dit is beter om van die „vroegere” en „latere” profete te spreek (so bl. 73) as van die „vroeg” en „late” (bl. 79, 143, 162). Op bl. 92 is die uitdrukking „naam” vir J. E. D. en P. minder juis. ’n Profeties afgestemde ideologie (bl. 94) is ’n enigszins vreemde saak en die eerste sin op bl. 95 is beslis onduidelik. ’n „Blinde J. teorie” is ’n enigszins gewronge uitdrukking (bls. 110). Daat daar veel „getwist” sou wees tussen die O.T.-ici oor die historiese agtergrond van die theocratiese idee (bl. 147) werp ’n onnodige „odium” op hierdie groep teoloë! Op bl. 161 is r. 9 van onder „heeft Jeremia” minder gelukkig vir „volgt in die boek Jeremia,” en in die voorlaaste sin van die bladsy is „dadelijk na de ballingschap” minder juis vir „na de wegvoering in ballingschap.” Op bl. 179 r. 11 bedoel „de oorspronkelijkheid van de hebreeuwse tekst” die oorgelewerde Hebreeuse teks ofwel die Masoretiese. Bl. 204 r. 13 „Het is heel duister of men psalmen uit de makkabese tijd moet onderscheiden” staan „duister” vir „onseker.” Dat „het in de vorige eeuw erg en vogue was het Hooglied als een toneelstuk te beschouwen” klink nie erg Nederlands nie (bl. 220). Op bl. 222 sou verduidelik moes geword het hoe die Hooglied as toepassing van die Paaswonder kon opgevat geword het; die eerste reël op die volgende bladsy verbind Spreuke 30 en Hooglied wel wat te vanselfsprekend. ’n „Godsgeloof in vermagerde vorm” (bl. 223 onder) is tog miskien hoewel ’n vreemde nie ’n ontoelaatbare beeldspraak nie. Die Griekse naam van Kronieke „Paraleipomena” kan wellicht beter deur „het ter zijde gelatene, overgeslagene” as deur „het weggelatene” weergegee word (bl. 237).

Die transkripsies van Hebreeuse sinnetjies op bl. 58 en 89 gee die leser geen idee van die juiste klank nie. Die volgende drukfoute het ek genoteer: bl. 34 r. 18 v.b. „koningschap,” bl. 48 r. 16 v.b. „die de dood,” bl. 57 r. 7 v.o. „assonantie,” bl. 60 r. 3 v.b. „Arnon,” bl. 90 n. 1 skrap die hakies, bl. 95 n. 1 „ook” nie kursief nie, bl. 97 r. 19 v.b. „geesteshistorisch,” bl. 101 r. 8 v.o. „Mechujaël,” bl. 104 r. 10 v.b. skrap koppelteken, bl. 131 r. 5 v.b. komma i.p.v. punt, bl. 133 r. 14 v.o. „gemêleerde,” bl. 147 verwysingsyfer seker by r. 5 v.o., bl. 152 r. 14 v.b. „auteur van,” bl. 153 r. 1 v.o. „hoofdstuk V,” bl. 164 r. 19 v.b. „cap. 1 — 12,” bl. 181 r. 11 v.b. „werd,”

bl. 194 r. 9 v.b. „een 8-tal visoenen“ moet kursief gedruk, bl. 221 r. 15 v.b. skrap koppelteken, bl. 228 r. 15 v.o. „J.B.L.“, bl. 238 r. 17 v.b. skrap die reël waar iets anders gestaan moet het, en voeg in r. 9 v.o., bl. 239 r. 8 v.o. J.B.L., bl. 240 laaste reël „Septuaginta.“

Ons eindig met die uitdruklike wens dat hierdie nuttige boek baie gebruikers sal vind en dat die skrywer ons studiemateriaal nog eenmaal met 'n volledig uitgewerkte Hollandse leerboek van die Inleiding op die Ou Testament wat blykbaar so sy liefde en toewyding het, van die gehalte van die in hulle tyd so uitnemende handboeke van Wildeboer sal verryk.

B. GEMSER.